

Comparative Analysis of the Entrepreneurial Attitudes and Intentions of Students from Some Majors at Varna University of Economics

Assoc. Prof. Dr. Ivan Petrov
University of Economics - Varna, Varna, Bulgaria
ivan_petrov@ue-varna.bg

Abstract

The report presents the results of a survey among current students from several bachelor and master programs at the University of Economics Varna, focused on their entrepreneurial attitudes and intentions. The study is based on the theory of planned behavior. Entrepreneurial intentions are assessed based on the likelihood of owning their own business as well as in hypothesized situations - grant funding, unemployment, combining with raising children. „Entrepreneurial attitudes“ were assessed with 5 principal components related to an assessment of the degree to which the person is attracted to, ready for, and motivated for such a career. Attitudes about "subjective norms" were measured by the person's assessment of the reaction of those closest to him or her to the possible decision to become self-employed. Self-assessment by individuals of how successfully they could start and run their own business was used to examine „perceived behavioral control“.

Keywords: entrepreneurship, self-employment, own business, attitudes, intentions)

JEL Code: J24, L260, M130

DOI: 10.56065/IJUSV-ESS/2023.12.3.34

Въведение

Проблемите на развитието и насърчаването на предприемачеството винаги са представлявали интерес за политици, учени и изследователи. Важна роля за формиране на предприемаческо съзнание, знания и умения за стартиране на собствен бизнес имат висшите училища. Необходимо е, обаче, периодично да се правят изследвания на студентските предприемачески нагласи и намерения, както и определящите ги фактори, с цел адаптиране на образованието към потребностите и повишаване на ефективността му. Посредством обучението, може да се въздейства върху нагласите, чрез тях върху намеренията. Като резултат, така могат да се създават предпоставки за по-успешна реализация на предприемачески инициативи в бъдеще. Вече има натрупан сериозен опит в изследване сред студентите. Цялостно проучване на предприемаческите нагласи и намерения на студентите в Икономически университет Варна, с участието на автора е направено през 2008 г. (Petrov et al., 2008). Друго подобно изследване в сравнителен аспект е направено в Стопанска академия, УНСС и Икономически университет Варна (Panteleeva et al., 2021). Резултати от частични изследвания са представени на няколко конференции и кръгли маси.

1. Обхват, цел, задачи и концептуална основа на проучването

Изходна, концептуална основа на изследването е теорията на планираното поведение (Fishbein & Ajzen, 1975; Aizen, 1985; Aizen, 1991). Според нея, бъдещите действия на всеки са предварително обмислени и планирани като намерения, формирани на основата на система от възгледи (нагласи). Детерминанти (фактори) на намеренията са три групи нагласи - към определено поведение („възприятия за степен на мотивация“), към „субективните норми“ (възприятия за социален натиск, респ. подкрепа) и към „възприет поведенчески контрол“ (самооценка за способността за реализация на идеята и контрола върху нея).

Теорията на планираното поведение има изключително широко приложение в много сфери, като тя се оказва много подходяща и за сферата на предприемачеството. Могат да се изведат модели отнасящи се само до теорията на планирано поведение, модели, основаващи

се на теорията на „предприемаческото събитие“ (Snapero, 1975; Shapero&Sokol, 1982) и комбинирани модели, основащи се на двете теории (Krueger& Carsrud, 1993; Linan& Chen, 2006; Linan et al., 2011).

Докато теорията за планираното поведение има универсален характер и може да се използва за различни сфери, включително и за предприемачество, то теорията на „предприемаческото събитие“ е създадена целенасочено да обясни процесите на стартирането на бизнес. Човешкото поведение е рутинно и предсказуемо, но при предразположение към предприемачество, определени събития (позитивни или негативни) могат да „натиснат спусъка“ и доведат до решение за стартиране на бизнес.

Настоящото изследване се основава на комбинирания модел и инструментариум на Linan (Linan& Chen, 2006; Linan et al., 2011), допълнен и разширен от автора. Използван е инструментариум от изследване на предприемаческите нагласи и намерения на студентите от Икономически университет гр. Варна 2008 г., адаптиран за целите на настоящото проучване. Във въпросника са използвани отделни въпроси и от въпросник на френския изследовател Fayolle (Fayolle&Degeorge, 2004).

Изследването е проведено през учебната 2022-2023 г. сред действащите студенти в специалности, свързани с индустрията в Икономически университет. Включени са специалности, администрирани от катедра „Индустриален бизнес и логистика“, както и такива, в обучението на които сериозно участие имат преподаватели от катедрата. Анкетирани са студенти от бакалавърските специалности „Индустриален бизнес и предприемачество (ИБП)“, „Логистика (ЛОГ)“, „Бизнес икономика (БИ)“ и магистърските – „Корпоративен бизнес и управление (КБУ)“, „Логистичен мениджмънт (ЛМ)“, „Управление на проекти (УП)“. Проучването е направено чрез анкетна карта, генерирана в Goggle Form, популяризирана посредством съобщения чрез платформата за електронно обучение на Икономически университет <https://e-learn.ue-varna.bg/> в процеса на обучението. Включени са общо 132 студенти, от които 88 обучаващи се в бакалавърска и 44 в магистърска степен. Половата структура на респондентите е с приоритет на жените – 76 жени и 56 мъже. Възрастово респондентите са основно във възрастова група от 20 до 25 години – 74.2%. Всички останали студенти са обединени в обща група – над 25 години. От гледна точка семейно положение преобладават несемейните 70,5% пред семейните 29,5%.

Целта на настоящата публикация е анализ на резултатите от изследването, отнасящи се до нагласите и намеренията на студентите от изследваните специалности за стартиране на собствен бизнес (самозаетост).

За реализация на целта са поставени следните основни задачи:

1. Анализ и оценка на предприемаческите намерения на студентите за стартиране на собствен бизнес в бъдеще.

2. Анализ и оценка на основните, определящи намеренията фактори - „предприемаческите нагласи“, „субективни норми“ и „възприет поведенчески контрол“.

Резултатите от изследването са въведени и обработени чрез използване на статистическия продукт SPSS 17. Използвани са инструменти на дескриптивната статистика, кростаблицы, мода, средни величини за различни групи респонденти според образователна степен, пол, възраст, семейно положение, наличие на предприемачески опит на родителите, форма на обучение и др.

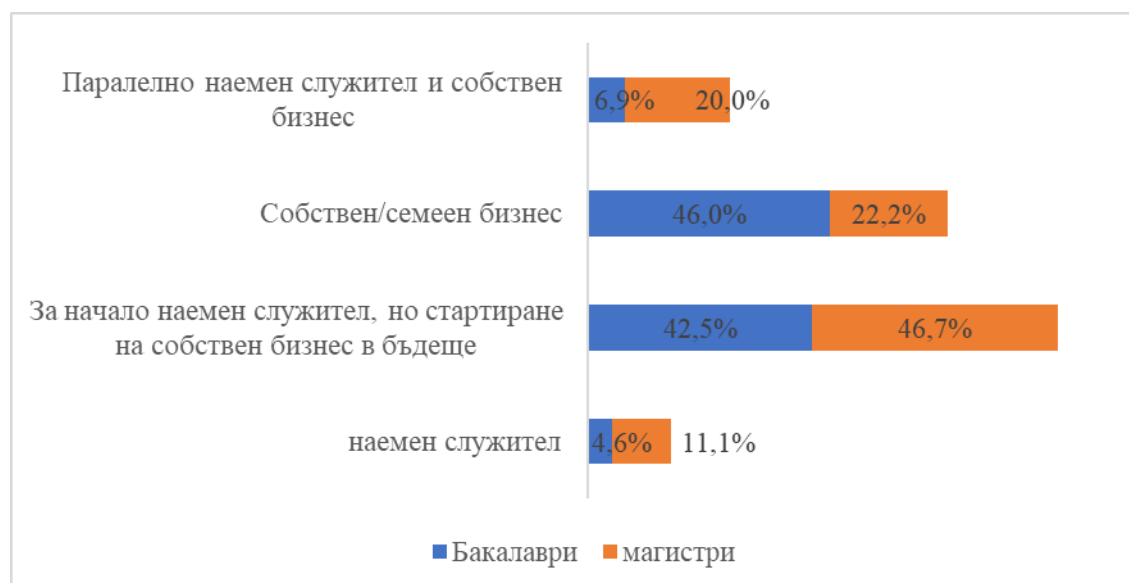
Приоритет в настоящото изложение е разграничаване на резултатите според образователната степен и специалността. Заедно с това, в изследването са изведени резултатите по различни критерии – според пола на лицата (мъже и жени), семеен статут (несемейни, семейни с деца и без деца), опит на родителите в собствен бизнес (с опит и без опит), възрастова група (в 2 групи), форма на обучение (редовно и дистанционно/заочно). Определени са средни величини, мода, медиана и статистически разпределения, като основен приоритет в представянето на резултатите е даден на средната оценка.

2. Предприемачески намерения на студентите

Предприемаческите намерения са основния фундамент на изследването, позволяващ предварителна оценка на предполагаемите действия на респондентите към стартиране на собствен бизнес. Използвани са два подхода за изследване на предприемаческите намерения на студентите, опосредстван и директен. Първият подход разглежда намеренията за собствен бизнес в контекста на кариерните предпочитания на респондентите, т.е. доколко студентите са привлечени от това „да работят за себе си“, в сравнение с това да „работят за друг“. Вторият подход изследва конкретно предприемаческите намерения на студентите, посредством оценка на вероятността за стартиране на собствен бизнес.

За сравнителна оценка на кариерните предпочитания са разграничени 4 кариерни алтернативи – 1) наеман служител; 2) за начало наеман служител, но стартиране на собствен бизнес в бъдеще; 3) собствен/семеен бизнес и 4) паралелно наемна заетост със собствен бизнес. Този позволява от една страна да се изведат диференцирано кариерните предпочитания на респондентите, а от друга, за модифициране и обединяване (сумиране) на отговорите по избрани признаци. Резултатите от изследването общо за всички респонденти по образователни степени и специалности са представени на фиг.1 и в таблица 1.

Като цяло, може да се приеме, че обучаемите са силно привлечени от предприемачеството като основна кариера. Огромната част от студентите се виждат като заети в някакъв момент в бъдеще със собствен бизнес - 93,2%, съответно 95,4% при бакалаврите и 89,9% при магистрите. Твърдо желание за собствен бизнес демонстрира условно всеки трети респондент (37,9%), като определено по-ясни нагласи имат бакалаврите 46% пред магистрите 22,2%. Много голяма част от студентите приемат, че могат да съвместяват кариерите на наемна заетост и самозаетост паралелно или да стартират собствен бизнес след натрупване на определен опит като „работещи за друг“ – общо 55,3%.

Фигура 1. Структура на студентите по образователна степен според кариерните им предпочитания (в %)

Източник: Собствени изчисления (чрез SPSS)

Резултатите от изследването на кариерните предпочитания по специалности потвърждават обобщените констатации с известни особености. Бакалаврите имат по-силни предпочитания към предприемаческа кариера пред магистрите, но най-висок процент на предпочитани собствен бизнес имат магистрите от специалност „Управление на проекти“ (66,66%). Това може да се обясни с малкия брой на студентите в специалността, по-голямата част от които имат собствен бизнес. От бакалавърските специалности високи предпочитания

за бизнес имат студентите от специалностите „Бизнес икономика“ (51,61%) и „Индустриален бизнес и предприемачество“ (48,65%). В изследването са направени обобщения по много критерии, позволяващи да се изведат специфични и интересни особености в дълбочина. По-силно желание за собствен бизнес като единствена алтернатива показват мъжете пред жените (46,43% и 31,58%), децата на родители предприемачи пред останалите (46,43% и 31,58%), редовните пред дистанционни и задочни студенти (52,46% и 25,35%), несемейните пред семейните (45,16% и 20,51%). Обратна тенденция има в отношението към наемна заетост като единствена алтернатива. Тя се предпочита от по-голям дял на магистрите пред бакалаврите (11,36% с/у 4,55%), жените пред мъжете (7,89% с/у 5,36%), децата на наемни служители пред децата на предприемачи (9,05% с/у 5,19%), семейните пред несемейните студенти (15,38% с/у 3,23%), редовните пред дистанционно и задочно обучаващи се студенти 8,45% с/у 5,19%).

Таблица 1. Структура на студентите по специалности според кариерните им предпочитания (в %)

№	Вид кариера	Бакалаври			Магистри		
		ИБП	ЛОГ	БИ	КБУ	ЛМ	УП
1	Наемен служител	2,70	10,53	3,23	19,05	5,56	0,00
2	За начало наемен служител, но собствен бизнес в бъдеще	37,84	47,37	45,16	38,10	66,67	16,67
3	Собствен/семеен бизнес	48,65	31,58	51,61	23,81	5,56	66,66
4	Паралелно наемен служител и собствен бизнес	10,81	10,53	0,00	19,05	22,22	16,67
5	Общо	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Източник: Собствени изчисления (чрез SPSS)

Фигура 2. Средни оценки на самозаетостта и наемната заетост като кариерни възможности по специалности

Източник: Собствени изчисления (чрез SPSS)

Друг аспект от сравнителния подход към двете кариерни алтернативи по специалности, чрез средна оценка по седемстепенна скала е представен на фиг. 2. Всички специалности оценяват с по-висока средна величина предпочитанията си към собствен бизнес спрямо наемна заетост. От бакалавърските специалности най-висока е оценката на

студентите от „Логистика“ (5,84), а от магистърските – Управление на проекти (6,17). Следва да се има предвид прекалено малкия брой на респондентите от „Управление на проекти“, което е предпоставка за статистическа грешка и валидността на изводите само за годината на изследването.

По отношение на прекия подход, в изследването са използвани различни измерители на предприемаческите намерения на студентите – идентифициране на минал интерес, оценка на вероятностите за стартиране на собствен бизнес в различни моменти и при различни условия. Като базисни, за целите на настоящата публикация са използвани показатели за оценка на вероятността за предприемаческа кариера в два момента - веднага след завършване на образованието и до 10 години след дипломирането. Същите показатели са определени и спрямо три хипотетизирани ситуации - при безвъзмездно финансиране, при безработица и при отглеждане на децата. Предприемаческите намерения са измерени чрез средна оценка на вероятността за стартиране на бизнес при използване на седемстепенна скала. Определени са средни величини, мода, медиана и статистически разпределения, като основен приоритет в представянето на резултатите е даден на средната оценка.

Таблица 2. Средна оценка на вероятността за стартиране на собствен бизнес при базисни и хипотетизирани ситуации по специалности

№	Компоненти	Бакалаври			Магистри		
		ИБП	ЛОГ	БИ	КБУ	ЛМ	УП
1	Веднага след дипломиране	4,05	3,00	4,48	3,33	3,11	4,17
2	До 10 години след дипломиране	4,97	4,58	4,23	3,14	3,78	5,67
3	При безработица	3,76	3,89	4,39	2,86	4,00	4,50
4	При безвъзмездно предоставени средства (грант)	5,57	5,42	5,19	4,52	5,61	6,00
5	При съвместяване отглеждане на децата със самозаетост	5,05	4,84	4,74	3,95	4,56	4,67

Източник: Собствени изчисления (чрез SPSS)

Вероятността за стартиране на бизнес веднага след дипломирането може да се приеме като форма на оценка на реалистичността на демонстрираните силни предпочитания към предприемаческа кариера. При използваната 7 степенна скала, средната оценка е 3,77, т.е. надделяват по-песимистичните самооценки за стартова самозаетост. Само 3 от специалностите – „Бизнес икономика“, „Индустириален бизнес и предприемачество“ и „Управление на проекти“ имат средна оценка над 4. В по-дългосрочен аспект до 10 години след дипломирането, респондентите, считат, че има значително по-висока вероятност за стартиране на собствен бизнес (средни 4,32 и медиана 4). Най-високи предприемаческите намерения, измерени чрез средната оценка, показват студентите от „Индустириален бизнес и предприемачество“ (4,97) и „Управление на проекти“ (5,67). Сравняването на средните величини по двата изходни показателя за различните групи респонденти извеждат някои интересни различия. Бакалаврите оценяват значително по-високо вероятността да стартират собствен бизнес пред магистрите. Същото се отнася и за студентите редовно обучение пред дистанционно и задочно обучение. Мъжете дават по-висока оценка за вероятна предприемаческа кариера от жените, но разликата е минимална. От гледна точка семеен статус, несемейните определено имат по-висока самооценка за вероятността за стартиране на бизнес. Сред семейните – по-високо оценяват своя шанс семейните без деца. Студентите на възраст до 25 години оценяват по-високо вероятността за собствен бизнес, пред тези над 25 години. Децата на предприемачите са по-благоприятно разположени в оценката си за вероятността за бъдещ старт на собствен бизнес от студентите, с родители наемни служители.

Безработицата като провокатор на стартиране на собствен бизнес по-скоро има неутрален характер в нашето изследване. Като цяло, ниски са очакванията за обвързване на такава тежка житейска ситуация със стартирането на бизнес - средната обща оценка е 3,85. Може да се направи извод, че безработицата не може да бъде основен и отключващ решение за стартиране на самозаетост фактор. И все пак, има няколко специалности, в които студентите оценяват над 4 вероятността за стартиране на бизнес при безработица – „Бизнес икономика“ (4,39) и „Управление на проекти“ (4,50).

Значително по-благоприятно се гледа на получаването на безвъзмездно финансиране (грантове) като отключващ фактор. Средната оценка за вероятността за стартиране на самозаетост за всички респонденти е 5,32, като високите стойности са отчетени при всички специалности. Може да се отбележи най-високата оценка 6,00 при специалност „Управление на проекти“ и най-ниската – при специалност „Корпоративен бизнес и управление“ 4,52. Като цяло, респондентите дават основания да се счита, че разработването на европейски и национални програми за финансиране на стартиране на бизнес сред дипломиращите се могат да бъдат приети позитивно и донесат до успешен резултат.

Възможността за съчетаване на бизнес с отглеждане на децата в семейството се приема като сериозен мотив за вземане на решение за самозаетост. Средната оценка за всички респонденти и специалности са по-високи от оценките при базисни условия. Тук е интересно, че несемейните имат по-високи очаквания в сравнение със семейните, вкл. и тези с деца). Същото се отнася за студентите до 25 г. и бакалаврите. Може да се направи предположението, че тези групи имат позитивни предварителни очаквания и благоразположение към собствения бизнес, даващ по-голяма свобода и гъвкавост за отглеждането на децата. Същевременно, тези оценки не се потвърждават от хората с по-богат семеен и жизнен опит.

3. Основни фактори (детерминанти) на предприемаческите намерения

3.1. Предприемачески нагласи на студентите

Основният фактор, въздействащ върху предприемаческите намерения са предприемаческите нагласи. За да е готов някой да стартира собствен бизнес, следва да има позитивно отношение, т.е. да е привлечен от възможността да извършва тази дейност. За изследване на предприемаческите нагласи са използвани 5 променливи, свързани с благоразположение към предприемаческа кариера, желание за собствен бизнес, удовлетвореност, очаквания за преимущества и финансови изгоди от такава кариера, измерени по седемстепенна скала. На основа на изведените измерители е изчислена обобщена променлива „Предприемачески нагласи“. Резултатите по специалности са изведени в таблица 3.

Таблица 3. Многокомпонентна оценка на предприемаческите нагласи на студентите по специалности (на база на средни величини)

№	Компоненти	Бакалаври			Магистри		
		ИБП	ЛОГ	БИ	КБУ	ЛМ	УП
1	Привлеченост от кариера на предприемач	5,70	4,74	5,26	5,00	4,61	5,33
2	Желание за собствен бизнес при ресурси и възможности	6,16	5,84	6,06	5,05	5,83	5,17
3	Удовлетвореност от предприемачеството	6,05	5,42	5,74	5,29	5,22	5,67
4	Очаквания за повече предимства от предприемачеството	6,05	5,05	5,58	4,86	5,39	5,50
5	Желание за възможности,	6,32	5,74	5,71	5,67	5,94	6,17

№	Компоненти	Бакалаври			Магистри		
		ИБП	ЛОГ	БИ	КБУ	ЛМ	УП
	носещи финансови изгоди						
6	Предприемачески нагласи (обобщена)	6,06	5,41	5,68	5,21	5,48	5,60

Източник: Собствени изчисления (чрез SPSS)

Студентите имат силно изявени предприемачески нагласи, измерени чрез отделните компоненти и обобщената оценка (средна 5,64). Бакалаврите имат по-силни предприемачески нагласи от магистрите (5,78 и 5,38), редовните пред дистанционните и задочните студенти (5,72 и 5,58), студентите до 25 пред тези над 25 години (5,72 и 5,39). Децата на предприемачи имат по-позитивни предприемачески нагласи (5,76) от студентите с родители без опит със собствен бизнес (5,48). Несемейните имат по-висока обобщена оценка от семейните, както с деца, така и без деца (5,70 и 5,50). По специалности, най-високи предприемачески нагласи са изведени за специалност „Индустриален бизнес и предприемачество“ (6,06), а най-ниска – от „Корпоративен бизнес и управление“ (5,21), но като цяло показателите на всички специални са високи.

За да се осигури дълбочина на изследването, всички показатели се разграничават за две групи студенти, според предпочитаната кариерна алтернатива. Първата група включва всички студенти, които предпочитат наемна заетост пред предприемаческа кариера, а втората група включва предпочитащите самозаетост. Резултатите са представени диференцирано, отделно за бакалавърските (табл. 4) и магистърските специалности (табл. 5).

Таблица 4. Многокомпонентна оценка на предприемаческите нагласи на студентите бакалаври според предпочитаната кариера

№	Компоненти на самооценка	Предпочитащи наемна заетост			Предпочитащи самозаетост		
		ИБП	ЛОГ	БИ	ИБП	ЛОГ	БИ
1	Привлеченост от кариера на предприемач	3,33	3,75	4,00	5,91	5,00	5,50
2	Желание за собствен бизнес при ресурси и възможности	5,33	4,50	5,80	6,24	6,20	6,12
3	Удовлетвореност от предприемачеството	4,00	4,25	5,40	6,24	5,73	5,81
4	Очаквания за повече предимства от предприемачеството	4,00	4,50	5,00	6,24	5,20	5,69
5	Желание за възможности, носещи финансови изгоди	5,00	5,25	5,40	6,44	5,87	5,77
6	Предприемачески нагласи (обобщена)	4,73	4,45	5,20	6,18	5,67	5,77

Източник: Собствени изчисления (чрез SPSS)

Таблица 5. Многокомпонентна оценка на предприемаческите нагласи на студентите магистри според предпочитаната кариера

№	Компоненти	Предпочитащи наемна заетост			Предпочитащи самозаетост		
		КБУ	ЛМ	УП	КБУ	ЛМ	УП
1	Привлеченост от кариера на предприемач	3,25	4,50	5,60	6,08	5,80	6,00
2	Желание за собствен бизнес при	4,00	5,13	5,00	5,69	6,40	5,40

	ресурси и възможности						
3	Удовлетвореност от предприемачеството	3,62	4,50	5,00	6,31	5,80	6,00
4	Очаквания за повече предимства от предприемачеството	3,38	5,13	5,00	5,77	5,60	5,4
5	Желание за възможности, носещи финансови изгоди	5,13	5,75	5,00	6,00	6,10	6,10
6	Предприемачески нагласи (обобщена)	3,93	4,98	5,40	6,00	5,88	5,64

Източник: Собствени изчисления (чрез SPSS)

Може да бъде изведен ясен профил и разграничение на двете групи лица според измерените компоненти на предприемачески нагласи, както за бакалаврите, така и за магистрите. Желаетелите самозаетост са по-силно привлечени от предприемаческа кариера пред наемна заетост (5,54 с/у 3,75 при бакалаврите и 5,78 с/у 3,65 при магистрите). Те имат по-силно желание за бизнес при ресурси и възможности (6,18 с/у 5,25 при бакалаври и 5,93 с/у 4,47 при магистри). Изпитват по-голямо удовлетворение от предприемачеството като алтернатива (5,96 с/у 4,67 при бакалаври; 6,07 с/у 4,18 при магистрите). „Потенциалните предприемачи“ оценяват много по-убедено, че предприемачеството ще им донесе повече изгоди (5,82 с/у 4,45 при бакалаври; 5,70 с/у 4,35 при магистрите). И накрая, те имат по-силно желание за възможности, носещи им финансови изгоди (6,09 срещу 5,25 при бакалаври, съответно при магистри 6,04 и 5,53). Като обобщение, студентите, предпочитащи собствен бизнес пред работа за друг работодател са значително по-мотивирани и позитивно настроени към това да се занимават с предприемачество. Обобщената им оценка на позитивните нагласи е 5,92 срещу 4,83 за предпочитащи работа за друг при бакалаврите, и 4,93 срещу 4,51 при магистрите.

3.2. „Субективни норми“

Позитивните предприемачески нагласи са важен фактор за формиране на намерения за собствен бизнес, но не са достатъчни. За индивида е много важно доколко ще получи подкрепа от хората, на чиито мнение държи. Счита се, че в най-голяма степен това са семейството, най-близките приятели и колегите. Степента на одобрение на евентуални действия по стартиране на собствен бизнес се определят като съдържанието на детерминанта „субективни норми“. На основа на 3те компонента е определена и обобщената оценка на фактора. Резултатите от изследването за всички специалности на образователни степени и специалности са представени в табл. 6, а разграничаването им за двете групи студенти според предпочитаната кариера е направено в табл. 7 и 8.

Таблица 6. Многокомпонентна оценка на „субективните норми“ на студентите по специалности (на база на средни величини)

№	Компоненти	Бакалаври			Магистри		
		ИБП	ЛОГ	БИ	КБУ	ЛМ	УП
1	Одобрение от семейството	6,19	6,00	6,13	5,90	5,78	5,50
2	Одобрение от приятелите	6,03	5,74	5,84	5,38	5,89	5,50
3	Одобрение от колегите	5,62	5,42	5,68	5,38	5,50	5,33
4	Субективни норми (обобщена)	5,95	5,72	5,88	5,56	5,72	5,44

Източник: Собствени изчисления (чрез SPSS)

Нагласите са определено позитивни, всички дават много високи оценки на очакваното одобрение от семейството, колегите и приятелите. Средната оценка за очакваната семейната

подкрепа при бакалаврите е 6,07, а при магистрите – 5,91. Оценките по специалности варират от 5,50 до 6,19, като най-високо уверени в подкрепата на семейството си са студентите от „Индустриален бизнес и предприемачество“. Средните оценки за подкрепата от страна на приятелите и колегите при бакалаврите са съответно 5,90 и 5,62, като най-високо оценяват подкрепата от приятелите студентите от „Индустриален бизнес и предприемачество“ (6,03), а от колегите – „Логистика“ (5,68). По аналогичен начин стоят оценките и при магистрите – средни оценки 5,59 за одобрение от приятели и 5,36 – от колегите. Най-високи очаквания за подкрепата от семейството показват студентите от „Корпоративен бизнес и управление“, а от приятели и колеги – от „Логистичен мениджмънт“.

Представените крос-таблицы с показателите за субективни норми на двете групи студенти според предпочитаната кариера при бакалаври (табл.7) и при магистри (табл.8) показват, че всички студенти биха очаквали подкрепа при стартиране на бизнес, вкл. и тези, които нямат такива предпочитания. Изключение са само студентите от специалност „Логистика“, които не желаят самозаетост и не очакват подкрепа от близките за такава.

Таблица 7. Многокомпонентна оценка на „субективните норми“ на студентите бакалаври по специалности

№	Компоненти на самооценка	Предпочитащи наемна заетост			Предпочитащи самозаетост		
		ИБП	ЛОГ	БИ	ИБП	ЛОГ	БИ
1	Одобрение от семейството	5,00	4,25	5,60	6,29	6,47	6,23
2	Одобрение от приятелите	5,67	3,75	5,80	6,06	6,27	5,85
3	Одобрение от колегите	5,33	4,00	5,20	5,65	5,80	5,77
4	Субективни норми (обобщена)	5,33	4,00	5,53	6,00	6,18	5,95

Източник: Собствени изчисления (чрез SPSS)

Таблица 8. Многокомпонентна оценка на „субективните норми“ на студентите магистри по специалности

№	Компоненти на самооценка	Предпочитащи наемна заетост			Предпочитащи самозаетост		
		КБУ	ЛМ	УП	КБУ	ЛМ	УП
1	Одобрение от семейството	5,12	5,38	7,00	6,38	6,10	5,20
2	Одобрение от приятелите	4,88	6,00	4,00	5,69	5,80	5,80
3	Одобрение от колегите	4,88	5,38	4,00	5,69	5,60	5,60
4	Субективни норми (обобщена)	4,96	5,58	5,00	5,92	5,83	5,53

Източник: Собствени изчисления (чрез SPSS)

3.3. „Възприет поведенчески контрол“

За да се формират предприемачески намерения, освен изведените дотук детерминанти, водеща роля играе и самооценката за т.нар. „възприет поведенчески контрол“, т.е. доколко лицата се чувстват готови да стартират бизнес. За оценката на нагласите са избрани 6 компонента. Тук са включени подготвеността за регистрация на фирма, нейното успешно управление, икономическа и управленска компетентност, готовност за носене на риск и отговорност, работа в условия на стрес и напрежение, умения за успешно реализиране на идеите. Използвана е 7 степенна скала на оценяване, от най-ниска до най-висока. Обобщените резултати по специалности са представени в таблица 9.

Таблица 9. Многокомпонентна оценка на „възприетия поведенчески контрол“ на студентите по специалности (на база на средни величини)

№	Компоненти	Бакалаври			Магистри		
		ИБП	ЛОГ	БИ	КБУ	ЛМ	УП
1	Знания за регистрация на фирмата	5,84	4,58	6,10	4,71	5,28	6,50
2	Готовност за успешно управление на фирмата	4,89	4,53	5,39	4,52	4,33	5,50
3	Икономически и управленски знания	4,76	4,68	5,00	4,43	4,33	5,33
4	Поемане на разумен риск и носене на отговорност	5,62	5,84	5,65	5,14	5,28	5,33
5	Работа в условия на стрес и напрежение	5,84	6,05	5,87	5,62	6,06	6,33
6	Умения за успешна реализация на идеите	5,65	6,11	5,90	5,29	5,72	6,17
7	Възприет поведенчески контрол (обобщена)	5,43	5,30	5,65	4,95	5,17	5,86

Източник: Собствени изчисления (чрез SPSS)

Като цяло студентите оценяват високо пригодността си да стартират и успешно управляват бъдещ собствен бизнес. Те оценяват сравнително високо знанията си за успешно регистриране на фирма (5,67 бакалаври, 5,14 магистри). Считат, че са готови и могат да работят в условия на стрес и напрежение (5,92 бакалаври, 5,84 магистри). Вярват, че имат необходимите умения да доведат идеите си до успешна реализация (5,88 бакалаври и 5,50 магистри). Оценяват високо уменията си за поемане на риск и носене на отговорност (5,67 бакалаври и 5,23 магистри). Малко по-песимистично, но въпреки това достатъчно убедено приемат, че могат успешно да управляват бизнеса си (5,00 бакалаври, 4,55 магистри). Макар и малко колебливо, те са убедени, че имат достатъчно икономически и управленски знания, необходими им за бизнеса им (4,83 бакалаври и 4,50 магистри). Комплексната средна оценка на „възприетия поведенчески контрол“, характеризиращ самооценката на респондентите за уменията им да стартират и управляват успешно собствен бизнес е 5,49 при бакалаври и 5,13 при магистри.

Самооценката на възприетия поведенчески контрол по образователни степени и специалности е по-висока при бакалавърските специалности, независимо, че най-високата обобщена оценка е на студентите от специалност „Управление на проекти“. Някои от по-ниските показатели по отделни компоненти могат да се обяснят с липсата на достатъчно практико-приложни дисциплини в бакалавърско ниво или на недостатъчно положени усилия от страна на студентите за формиране на умения в дисциплини, в които практическата приложимост е приоритет. Интересни констатации могат да се изведат и по отделните групи респонденти за това доколко успешно могат да се справят със стартиране и успешно управление на собствен бизнес. Мъжете и жените имат сходна самооценка с малък превес на мъжете. Студентите с родители предприемачи имат чувствително по-висока самооценка за успешно справяне с бизнеса от децата на родители без опит в бизнеса. Те имат по-високи оценки по всички 6 компонента. По аналогичен начин студентите бакалаври имат по-висока самооценка от магистрите, редовните пред дистанционните и задочни студенти, студентите над 25 г. спрямо тези до 25 г. Сравнително разнопосочни средни оценки имат семейните студенти. Най-висока оценка на пригодността си за бизнес дават семейните с деца пред несемейните и семейните без деца.

Заклучение

Направеното изследване на основа на теорията на планираното поведение показва, че студентите от изучаваните специалности имат позитивни предприемачески нагласи, високо очакване за подкрепа от най-близките им хора при евентуално решение за стартиране на бизнес, висока самооценка на знанията и уменията си за неговото успешно стартиране и управление. Предприемаческите им намерения, измерени чрез оценка на вероятността за стартиране на собствен бизнес са силни и за голяма част от тях могат да се превърнат в реални действия. Направеният корелационен анализ на трите основни детерминанта и предприемаческите намерения показва положителна връзка. Най-силно влияние върху намеренията им за стартиране на собствен бизнес има фактора „предприемачески нагласи“ (0,507 значителна корелация), следван от фактора „субективни норми“ – 0,33 (умерена корелация) и фактора „възприет поведенчески контрол“ - слаба корелация (0,26).

Изследването потвърди концептуалния модел и валидността му. Посредством обучението може да се създава позитивно отношение на студентите към собствен бизнес, т.е. да се влияе върху предприемаческите им нагласи. Това от своя страна ще доведе до повишаване на увереността на студентите, че могат успешно да стартират и управляват собствен бизнес, т.е. да се влияе върху техния „възприет поведенчески контрол“. Съчетано с подкрепата на близките им хора (семейство, приятели и колеги), всичко това ще въздейства върху предприемаческите им намерения и бъдещото им поведение. Направеното изследване на намеренията за самозаетост при няколко хипотетизирани ситуации показва, че безработицата трудно може да е отключващ фактор, но предоставяне на безвъзмездно финансиране (грантове) определено повишава вероятността за бъдеща предприемаческа дейност.

References

1. Ajzen, I. (1985). From intentions to actions: A theory of planned behavior. Kuhl, J. and Beckmann, J. (Eds.). *Action-control: From cognition to behavior*, Springer, Heidelberg, 11-39.
2. Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 50, 179-211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T).
3. Fayolle, A., & Degeorge, B. (2004). Trigger issue in the entrepreneurial process between intention and displacement. *Second bi-annual European summer university (19) 20 & 21 September*, University of Twente, Enschede, The Netherlands.
4. Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Boston: Addison-Wesley Publishing Co, Inc.
5. Krueger, J. N. F., & Carsrud, A. L. (1993). Entrepreneurial Intentions: Applying the Theory of Planned Behavior. *Entrepreneurship & Regional Development*. 5, 315- 330.
6. Liñán, F., & Chen, Y. (2006). Testing the Entrepreneurial Intention Model on a two-country Sample. *Documents de Treball*, 06/7(November), 1–37.
7. Liñán, Francisco, & Chen, Y. W. (2009). Development and crosscultural application of a specific instrument to measure entrepreneurial intentions. *Entrepreneurship: Theory and Practice*. 33(3), 593–617. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2009.00318.x>
8. Linán, F., Urbano, D., & Guerrero, M. (2011). Regional Variations in Entrepreneurial Cognitions: Start-Up Intentions of University Students in Spain. *Entrepreneurship and Regional Development*. 23, 187-215. <https://doi.org/10.1080/08985620903233929>
9. <https://doi.org/10.1080/08985629300000020>.
10. Panteleeva, I., Varamezov, L., Najdenov, S., Ivanov, J., Nikolov, E., Stanev, Y., Ivanov, I., Biolcheva, P., Kalpachev, S., Kostov, I., Boev, B., Sabri, A., Vranchev, K., Vranchev, B., & Nikolova, D. (2021). Isledvane na otnoshenieto kam predpriemachestvoto i nagkasata za startirane na sobstven biznes na studentite ot SA „D. A. Tchenov– Svishov, UNSS – Sofia I IU - Varna. *Almanah nauchni izsledvania*. SA Д D. A. Tchenov– Svishov. 29, 48-81.

11. Petrov, I., Yakova, T., & Shineva, I. (2008). *Studentskite predpriemacheski nagkasi i namerenia: Isledvane, analiz i interpretacia*. Varna: Nauka i ikonomika, 2008.
12. Shapero, A. (1975). The displaced, uncomfortable entrepreneur. *Psychology Today*, November. 83-88.
13. Shapero, A., & Sokol, L. (1982). The social dimensions of entrepreneurship. Kent, Sexton and Vesper (eds). *The Encyclopedia of Entrepreneurship*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 72–90.